

Г. Грабович

Донцов Дмитро Іванович

ДОНЦОВ Дмитро Іванович (псевд. і крипт.: Д. Д., Варнак, Devius; 17(29). 08. 1883, м. Мелітополь, нині Запоріж. обл. – 30. 03. 1973, м. Монреаль, Канада) – публіцист, ідеолог, есеїст, політичний коментатор. Відіграв значну роль в укр. націоналіст. русі у міжвоєн. період і в перших повоєн. роках еміграції. З родини замож. поміщиків. 1901–07 вивчав право у С.-Петербур. університеті, 1909–11 продовжував навч. у Віден. університеті. Член УСДРП. Перебуваючи у м. Закопане (1908–09), познайомився з польс. філософом і публіцистом С. Бжозовським, що помітно вплинуло на публіцистич. стиль і подальші погляди Д. (зокрема «філософію чину»). Наростаючі розбіжності з УСДРП кульмінують у 1913, хоч із соціаліст. пресою Д. співпрацював до поч. 1-ї світової війни. У серпні 1914 став першим головою Союзу визволення України, однак через місяць залишив це угруповання. 1914–16 очолював укр. пресове бюро у Берліні. Від травня 1918 – директор Укр. телеграф. агентства в уряді гетьмана П. Скоропадського, чл. Укр. демократично-хлібороб. партії. Після антигетьман. перевороту признач. Директорією в. о. кер. преси та інформації укр. місії у Берні (1919–21). У 1922 отримав дозвіл польс. уряду на переїзд до Львова, де перебував до 1939. У цей час редагував «ЛНВ» (1922–32), ж. «Заграви» (1923–24), «Вістник» (1933–39) і «Книгозбірні “Вістника”» (1934–39). Від 1939 – на еміграції в Румунії, Німеччині, Чехо-Словаччині, Франції, Великій Британії, США; від 1947 – у Канаді, де протягом 1949–52 викладав укр. літературу в Монреал. університеті, а до останніх років життя активно займався публіцистикою.

Гол. праці Д.: «Модерне москвофільство» (К., 1913), «Підстави нашої політики» (Відень, 1921; Нью-Йорк, 1957), «Націоналізм» (Л.; Жовква, 1926; Лондон; Торонто, 1966), «Маса і провід.

Кількість чи якість» («Квартальник “Вістника”», 1939, ч. 3), «Дух нашої давнини» (Прага, 1944), «Правда прадідів великих» (Філадельфія, 1952), «Росія чи Європа?» (Лондон, 1955), «Дві літератури нашої доби» (1958), «Незримі скрижалі Кобзаря» (1961; обидві – Торонто) та ін. Як у «вістників.» період (1922–39), так і у пізніший «містич.», осн. свої ідеї Д. висловлює і в «суто політ.» (або «політол.»), і в літ.-крит. працях: монографіях і числен. статтях. Зближеність чи навіть малодиференційованість цих двох видів критики – політ. і літ. – є визначал. для Д. і його подальшої рецепції; вона ґрунтується не лише на спіл. формал., стиліст. моментах, але й на пізнавал., концепцій. (обидва витворюють своєрідну «літ.-ідеол.» спрямованість думки Д.).

У незалеж. Україні постать Д. надалі користується авторитетом у націоналістичних колах. Тривала присутність в укр. політ. житті, зокрема у 1-й пол. 20 ст., і його (хай і набагато обмеженіше) «перевідкриття» у незалеж. Україні зобов'язують розглядати Д. водночас як істор. постать і як ідеол. топос у новітньому укр. політ. житті. Більш комплексне й об'єктивне осмислення ролі та спадщини Д. ускладнене відсутністю для пересіч. читача і навіть для багатьох дослідників повного доробку письменника (тільки деякі твори передруковано в період незалежності, повне видання творів зупинене на першому томі, виданому 2001 у Львові) та ще більшою мірою – браком заг.-громадян. консенсусу і перемир'я в суспільстві (як це відбулося в Іспанії і Пд. Африці) щодо рад. спадщини та породженого нею громадян. протистояння. Відсутність заг. люстрації укр. політ. історії, передусім довготривалого тоталітар. експерименту, яким був СРСР, його злочинів і геноцид. природи у період сталінізму, а перед тим довговікового колоніал. гніту в складі Рос. імперії, значно утруднює осмислення радикал., іноді екстреміст. протидії тому залеж. статусу України й укр. менталітету, яку пропонував Д. У відповідь на демонізацію Д. рад. владою настає апологетика письменника і діяча, що утривалює протистояння, але не вводить глибшого осмислення. У заг. громад. думці і, зокрема, її сучас. націоналіст. варіанті, Д. прийнято вважати гол. ідеологом укр. «інтегрального» націоналізму або укр. націоналізму взагалі. Проте це далеко не так – між ними існували фундаментал. розходження. Д. ніколи не був чл. ОУН і її попередника УВО, ніколи не підпорядковувся їм і не корелював свої позиції з їхніми, не вважав їхнє лідерство авторитетом для себе. Коли під час і після 2-ї світової війни у націоналістич. русі з'явилися глибока криза світопогляду і глибокі розбіжності, Д. нещадно критикував різні відламки ОУН за їхнє буцімто «модерне москвофільство». Ще довоєнні намагання подолати розбіжності між організов. націоналізмом і «донцов.» не увінчалися успіхом. Коли 1953, вже на еміграції, лідер ОУН(б) С. Бандера запропонував Д. редакторство «парт. журналу», він відмовився, оскільки вважав ОУН(б) ідеологічно нестійкою. Дальшого осмислення потребує не тільки ідеологія і психологія такого «блискучого відокремлення», але й причини, чому попри всі протилежності тодіш. націоналіст. рух так запобігав перед Д. і чому теперішні адепти націоналізму його з тим рухом так наполегливо ототожнюють. Почасти це проблема самої

інтелектуал. біографії Д. У ній простежується рух від ортодоксал. марксизму-соціалізму (брошура «Школа та релігія», 1914, де релігія є синонімом реакційності, ворогом усього поступового й наук.), або виступів проти націоналізму М. Міхновського, бо він суперечить «інтересам укр. пролетаріату» – до співпраці із консервативно-монархіч. гетьман. рухом, ідеології «чинного», або «вольового» націоналізму, і врешті в останні роки життя – до відкинення чи не всіх видів організов. укр. націоналізму як «москвофільських» і відхід у квазімістичні чи «апокаліптично-містичні» міркування про остаточну битву між людством і дияволом-комунізмом. Інтерпретуючи свою власну еволюцію, Д. підкреслював її закономірність і телеологію – хід до єдино правильного, націоналіст. розуміння розвитку та призначення укр. нації. Численні противники Д., серед них і люди, з якими він раніше співпрацював (гетьман П. Скоропадський, В. Липинський), бачили моменти кон'юнктури і зради його поперед. позицій. У самому націоналіст. середовищі також звучали звинувачення в розкольництві націоналіст. руху (потурання «роздору, бунту і братовбивству»), імітуванні зовн. моделей (зокрема фашист.) і «культу негачії» (В. Мартинець).

Ідеологія Д., його право на політ. лідерство, морал. авторитет базуються на постулатах і цінностях «чинного», або «вольового» націоналізму. Центр. тут є вимога повного унезалежнення України від Москви, будь-якої рос. зверхності, а також суціль. звільнення укр. думки, ментальності від багатовікових комплексів меншовартості, за його словами, «малоросійства» і «провансальства». Постулюючи укр. незалежність, Д. не був першим: у націоналіст. ключі до нього це зробив М. Міхновський («Самостійна Україна», 1900), а в заг. (і соціаліст.) Ю. Бачинський («Україна irridenta», 1895). Але Д., починаючи з праці «Націоналізм» (1926), поставив питання категорично, безоглядно і по суті не в політ., а у «морально»-афектив. плані. Поняття «націоналізм» замінювалося поняттям «чинного націоналізму», тобто доданням ключових компонентів волюнтаризму, ірраціоналізму, «аристократичності» і аморальності – адже чинний націоналізм перевершує усі ін. етичні, традиц. і заг.-люд. цінності. Мета освячує всі засоби, а нація стоїть понад добром і злом. Це передусім стосується міжнац. і міжнар. стосунків (нація має право та обов'язок стверджувати себе будь-якими засобами; добро нації – єдиний критерій для націоналізму), але й переходить також на внутр.-нац., інтерперсонал. відносини, адже добро нації по суті зрозуміле тільки для її «кращих», вибраних, «аристократич.» чл., не так партії, як «ордену», і тільки вони мають право вирішувати її долю. В основі цього – неприхована і часто наголошувана зневага Д. до принципів і практики демократії, замість яких пропонуються дії «ініціатив. меншости», «твор. насильства» та «вождів. принципу» і заг. несприйняття не тільки цінностей плюралізму та лібералізму, а й раціональності як такої (антиінтелектуалізм – запорука вольової дії). Джерела та впливи, віддзеркалені у цих настановах, доволі різні. «Націоналізм» рясніє цитатами не тільки з Г. Геґеля, Й. Фіхте, О. Шпенґлера, Е. Дюркгайма та ін. теоретиків, але й Дж. Лондона (Д. посилається на ідею про

«радість убивства», що буцімто знаменує інстинкт агресії і самоствердження). Вирішал. вплив, однак, мають речники авторитар. і фашист. рухів – Ш. Моррас, М. Баррес, Б. Муссоліні. По суті, «чинний націоналізм» Д. співзвучний з фашист. ідеологіями та рухами поч. 20 ст., типологічно вписується у їхнє світобачення та заг. стиль мислення. У видавничій практиці це підтверджено публікацією схвал. брошур у «Книгозбірні “Вістника”» про Б. Муссоліні (М. Островерх «Муссоліні: людина і чин», 1934) й А. Гітлера (Р. Єндик «Адольф Гітлер», 1938).

Ідеологія та позиції Д. ще у міжвоєн. період зазнали детал. критики, зокрема К. Пушкар (К. Коберський) у пр. «“Націоналізм”, критика фраз» (Л., 1933) з помірковано лівих («драгоманів.») позицій, гасло за гаслом, від «Україна над усе» і «Дух експансії, хижацтва, завойовництва, імперіялізму» до «Держава вище партій», «Поza добром і злом» та «Проти милосердя», розглянув поверхневий і приховані рівні донцов. програми. Рад. офіц. пропаганда (до і після війни) також гостро критикувала погляди Д., хоча, разом з тим, сповідувала нічим не кращий тоталітаризм та антиінтелектуалізм. Особливо цікава критика Д. з позиції укр. організов. націоналізму у пр. В. Мартинця «Ідеологія організованого і т. зв. волевого націоналізму» (Вінніпег, 1954). Розмежовуючи ці два варіанти націоналізму, автор наголошує на розходженнях між ними як в ідеол., так і практич. планах. Щодо першого, це стосується передусім донцов. концепції влади лише для «касти лучших людей» («аристократії»), абсолютизації волюнтаризму, схвалювання чину без мети, знецінювання розуму як такого. У практич. плані це не менш істотні закиди: по-перше, що донцов. версія не враховувала постулату соборності України, а, навпаки, пропонувала вузько-партикулярну візію і, по-друге, в міжвоєн. контексті ще важливіше, що його програма ніяк не порушувала питання польс.-укр. стосунків. У період, коли націоналіст. рух, ОУН (а з ним і широкі прошарки укр. суспільства на Зх. Україні) вели затяжну боротьбу з дедалі репресивнішою польс. владою, Д. це питання послідовно замовчував (в очах організов. укр. націоналізму ця мовчанка виглядала кон'юктур. і несолідарною). Найбільший закид програмі Д., що його робили політики та історики різних спрямувань (серед них і націоналіст.), це те, що вона так сліпо й безкритично сприймала фашистсько-нацист. силу міжвоєн. періоду і так мало підготувала широкі кола укр. спільноти до реал. сутності нацизму і того випробування, яке прийшло з війною та нім. окупацією (а відтак і новою рад. окупацією). Знаменно, що свою політ.-морал. відповідальність за це Д. ніколи не прийняв і не осмислив. Повоєнна «містична» фаза тільки підтверджує характер його міжвоєн. «чинного націоналізму»: крайній волюнтаризм, який поступово переходить у самодостатній, замкнутий і, зрештою, апокаліптич. ірраціоналізм.

Визначал. у діяльності та творчості Д. є те, що його політ. й ідеол. програми по суті нероздільні від літ.-крит. зацікавлень і афективно-літ. світобачення та стилю. У формально-кількіс. плані майже половина праць Д. присвяч. літ. тематиці: монографії «Поетка українського рiсорджiмента: Леся Українка» (1922), «Наша доба і література» (1936;

обидві – Львів), «Туга за героїчним. Постаті та ідеї літературної України» (Лондон, 1953), «Поетка вогняних меж. Олена Теліга» (1953), «Дві літератури нашої доби» (1958), «Незримі скрижалі Кобзаря» (1961; усі – Торонто) і низка статей про Т. Шевченка, П. Куліша, М. Драгоманова (саме як критика), І. Франка, М. Хвильового та ін. Про домінування літ. і біляліт. зацікавлень свідчать і його роботи про укр. традиціоналізм, напр., «Дух наших традицій» (1938), «Дух нашої давнини» (1944), «політол.» есе «За який провід?» (1949), зорієнтовані переважно на літ. явища, рецепцію літ-ри та становлен-ня духов. цінностей; полемічна спрямованість «Демаскування шашелів» (1949) передусім проти літ. опонентів Д. («шашелі» у даному випадку – У. Самчук і Ю. Шерех). Проте, це не є настанова літ. критика, тим більше літературознавця, який так чи інакше враховує автономію свого об'єкта. Суть цієї настанови найчіткіше проявляється у його трактуванні Т. Шевченка, який для Д. був наскріз. орієнтиром, постій. прикладом і топосом. Але хоча Д. написав про нього низку статей і своєрідну «монографію» («Незримі скрижалі Кобзаря»), він не досліджує Т. Шевченка, по суті не аналізує і часто навіть не точно цитує. Т. Шевченко для нього – суто функціонал. засіб закріплення низки ідеологем: вивищення нації (нібито всупереч заг.-люд., універсал.), узаконення войовничо-лицар. (супроти «плебей.») стилю буття, героїзму, біблій. гніву та правед. помсти тощо. Те, що ці моменти або взагалі не існують у світі Шевченкової творчості, або динам. співіснують з ін., навіть протилеж., і витворюють складні психокультурні комплекси й цінності, Д. не враховує. Його мета і стиль аргументації не дослідниць. і, тим більше, не об'єктивіст. – вони напутниць., ідеол., вузькополемічні; спрямовані на податливу і невибагливу аудиторію, читача, про якого заздалегідь відомо, що він не буде звиряти почуте із першоджерелом і навряд чи навіть буде шукати альтернатив. коментар. У цьому радикал. популізмі приховані корені успіху Д. серед сучасників (зокрема міжвоєн. періоду) і популярності його сумнів. політ. спадщини. Проте, в іманент. сенсі, цей популістсько-ідеол. момент не є вирішальним. Як видно із самої риторики та стилістики його письма, рапсодій. («пасіонар.») манери, яка вперше зафіксов. у ранніх роботах міжвоєн. років і тривала до пізнього, «містич.» періоду, візія Д. є особистісна і «поетична». Його праці швидше нагадують «поет.» рапсод або монолог про політику та ідеологію, ніж той дискурс і діалог, що ці царини нормально проектують. Поняття «держава слова» (М. Орест), до його закорінення в укр. літ. свідомості на еміграції, довгий час існувало у працях Д. Тільки з часом стало зрозуміло, що справа не лише у словах, що цій візії-державі бракувало відповідальності перед суспільством та історією.

Рекомендована література

1. Єндик Р. Донцов – ідеолог українського націоналізму. Мюнхен, 1955;
2. Сосновський М. Дмитро Донцов: політичний портрет. З історії розвитку ідеології українського націоналізму. Нью-Йорк; Торонто, 1974;
3. Ідейно-теоретична спадщина Дмитра Донцова і сучасність: Мат. наук.-теор. конф. 3., 1998;

4. Квіт С. Донцов. Ідеологічний портрет. К., 2000.

Бібліографічний опис:

Донцов Дмитро Іванович / Г. Грабович // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-20908>

2001-2024 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).